
ÖSSZEFOGLALÁSOK

Egy vallás története: a kereszténység

Mint oly sok alkalommal, amikor több évszázad – sőt, jelen esetben, több évezred – történelmét sok adattal, névvel, eseménnyel feldolgozó műről írok beszámolót, rögtön látom, hogy nem fog menni a teljességre törekvés. Így vagyok most is, amikor két olasz kutatónak a kereszténység történetével foglalkozó művét vettem a kezembe, sok dolgot ki kell majd hagynom, át kell ugranom, vagy éppen csak érinteni tudom majd. A kiválasztott és ismertetett fejezeteket most is önkényesen választottam ki – jobb híján...

A könyv 22 fejezetből áll, a fejezetek címei: I. Jézus és a kereszténység eredete; II. Konfrontáció a zsidó hagyománnyal; III. Az isteni titok és a gnosztikus exegézis; IV. A keresztények helyzete a Birodalomban: Nérótól Constantinusig; V. Életformák és a kereszténység elterjedése a IV. és V. században; VI. A kereszténység mint a Római Birodalom vallása; VII. Constantinus öröksége. Püspökök, szerzetesek és uralkodók az V. századtól a VII. századig; VIII. Az arab terjeszkedés és a keresztények helyzete az iszlám területeken; IX. A kereszténység a frankok által uralt Európában; X. Egyházi struktúrák, missziók és kultúra a IX. és a XI. század között; XI. A XII. századi római Egyház és ellenségei; XII. Vallási és eszmei mozgalmak a XII. században; XIII. A szerzetesek évszázada; XIV. Az avignoni pápaság. Inkvizítorok és eretnekek, misztikusok és próféták; XV. Egyetemes zsinat elve és pápai monarchia. Reform, profetizmus és vallási buzgóság a XV. században; XVI. A protestáns reform; XVII. Harc az eretnekség ellen, a társadalom megszabályozása: a felekezetek kora; XVIII. A keresztény egyházak „hosszú tizenhetedik évszázada”; XIX. Az egyházak és a modernség; XX. Az egyházak restauráció, liberalizmus és szocializmus között (1814–1914); XXI. Az egyházak, a világháborúk, a totalitarizmusok; XXII. Az egyházak a harmadik évezred felé.

A *Bevezető*ben a szerzők figyelmeztetnek bennünket arra, hogy bár a kereszténység maga az egyházakban ölt testet, története *mégsem* az egyházak története, hiszen kiterjed olyan, egyházakon kívüli megjelenési formákra is, mint a művészetek, az irodalom, amelyeket sokszor nem is az egyházakhoz

kötődő személyek hoztak létre, elsősorban Európában, ahonnan azután elterjedtek a világ többi részén is. Ennek a könyvnek a célja pedig az, hogy „összekapcsolja és átfedésbe hozza az intézményi és az intellektuális történelmet, különös figyelemmel a keresztények által keresztények számára kidolgozott iskolákra és formatív környezetekre.”

Az első kiválasztott fejezet az V. fejezet lesz, amelyben a kereszténység IV. és V. század közötti elterjedését mutatom be. Ennek egyik megállapítása, hogy a keresztény szerzetesi életformák legkésőbb a III. század második felében alakultak ki, főszereplői között mind férfiak, mind nők voltak, akik aszkétikus életmódjukkal tűntek ki; egyik legrégebben feljegyzett ilyen szerzetes *Ieraca di Leontopoli (meghalt 340-ben)* volt, aki a teljes testi és szellemi tisztaságot vallotta, lemondott a szexuális életéről, még a házasságot is elítélte. Az Alsó Nílus anakorétái az aszkétizmust a magányos élettel kapcsolták össze; az Alexandriában élt *Atanasio* patriárka az anakoréták egyik szerzetese – *Antonio* – életének leírásával a szerzetesi hagiográfiát teremtette meg. A leggazdagabb és legtöbb szerzetesi település nyomaira Téba környékén bukkantak, ahol a szerzetesek a sivatag szélén, elhagyott falvakban húzták meg magukat. A IV–VI. századi Egyiptomban a félszerzetesi életforma uralkodott, főleg férfiak alkották; a szerzetesi vagy félszerzetesi életforma a nők számára veszélyes is lehetett. Kezdetben itt a püspököknek nem volt komoly hatalma, az csak a kappadókiai *Basileo (370–379)* törvényhozói tevékenysége folytán emelkedett ki., „a világ gyűlölete” volt a vezérelve, az általa vezetett közösség a hitvallás alapján szakadt el saját magától és múltjától.

Nyugat-Európában az Pireneusi-félszigeten egy *Priscilliano* nevű zenátusi tag nőkből és férfiakból álló szigorú aszkétikus közösséggel hívta fel magára a figyelmet és ellenségeinek dühét, míg a IV. századtól jómódú nők alkottak szintén aszkétikus közösségeket. *Ambrogio* milánói, valamint római püspökök támogatták a női szerzetesek vállalásait, de figyelmeztették a papokat a szexuális önmeztartásra, sőt később a saját feleségükkel folytatott ilyen irányú absztinenciára.

Constantinus uralkodása többek között a perzsiai és szíriai vallási vezetők keresztényüldözéseit indította el, mivel a keresztényeket egy ellenséges hatalom képviselőinek tekintették. 340 és 351 között a Tigrisen túli és az Eufrátesz-menti területeken élő keresztények épületeit rombolták le, és gyilkolták le a keresztényeket; itt a kereszténység csak az V. század elején éledt föl, és a zoroasztrizmus meggátolására használták fel. Észak-Mezopotámiában és dél-kelet Anatóliában a keresztények a területek Római Birodalomhoz csatolásakor tudtak ellenállást kifejteni üldözőikkel szemben.

Örményországba *Gergely, a Felvilágosító* révén került a kereszténység, és ott 314–315 után hamarosan az „örmények nemzeti identitásának egyik alkotó elemévé” is vált. Grúziában a kereszténység *Mirján* király kereszténnyé válásával terjedt el. Etiópiával kapcsolatban a szerzők megemlítik, hogy a Római Birodalomhoz közelítés első szakaszát a Birodalommal való kapcsolatok kiépítésének nehézségei jellemezték, ami viszont az archaikus doktrínák és életformák túléléséhez vezetett.

Külön téma volt eközben a *Biblia-fordítás*, jobban mondva fordítások. Így például Szíriában először csak az Ó-Testamentum néhány része jelent meg szír nyelven, az Evangélium fordítása a IV. században látott napvilágot; a fordítások komoly kulturális és nyelvi előrehaladást is jelentettek. Ami a latin nyelvű Biblia-fordítások nyugat-európai megjelenését illeti, az a görög nyelvből történt a *Septuaginta* (*Hetvenes fordítás*) alapján. A legrégibb szövegek viszont, úgy tűnik, Afrikában jelentek meg.

A VIII. fejezet tehát a kereszténység és az arabok kapcsolatait elemzi. Azt még nem lehet biztonsággal tudni, *Mohamed* előtt voltak-e keresztények az Arab-félszigeten. A muzulmán vallásban mindenesetre jelen van a zsidóság több szokása, természetesen átalakítva azokat a muzulmán szokásrendre. Figyelemre méltó, hogy Egyiptom, Palesztina, Szíria és Perzsia muzulmán megszállása eleinte nem járt erőszakos muzulmán hittérítéssel, ez a VII. sz. végén kezdődött, magában foglalta a keresztények muzulmánok általi úgy-mond bálványimádását, megadóztatását; mindezek következménye volt, hogy sok keresztény, elkerülendő a muzulmán elnyomást, áttért a muszlim vallásra. Az Ibériai-félszigeten az ún. „védpaktum” („dhimma”) védelmezte ugyan a zsidókat és a keresztényeket, ennek egyik ára azonban az volt, hogy a muzulmánok támogatták a keresztények egymás közötti házasságát, de megnehezítették a vegyes – azaz muzulmánok és keresztények közötti – házasságokat. Nagy változásokat hozott az arab hódítás: ekkor a keresztények ugyan még használhatták már meglévő templomaikat, de nem építhettek újakat, nem harangozhattak, nem nyilatkozhattak meg az imádságon kívül.

A XIII. században – többek között – a párizsi és az oxfordi egyetemek és a gyakran mellettük tevékenykedő tudományos központok hoztak újdonságokat a keresztények életében, a XIV. században pedig új intellektuális központok nyíltak meg Itáliában, Provence-ban, a Rajna mentén, Strasbourgan, Bazelben stb. Terjedtek a „vulgáris” nyelvek, amelyek segítségével a vallási tanok egyre szélesebb néprétegekhez juthattak el.

Következő kiválasztott fejezetünk a XIX., amely az egyházak és a modernség kapcsolatát tárgyalja; ettől a fejezettől kezdve már folyamatossá tesszük az egyes fejezetek bemutatását.

Mozgalmas volt a kereszténység terjedése a XVIII. század második fele és XIX. század első évtizede közötti időszakban, ami azt jelentette, hogy nagyon meggyengült a kereszténység terjedésének lendülete elsősorban az „intellektuális elit és az uralkodó osztályokon belül”, és megerősödtek a felvilágosodási folyamatok, amelyek a francia forradalom után érték el tetőpontjukat. Európában a katolikusok intoleranciája a protestánsok ellen felerősödött, csakúgy, mint a zsidók áttérése a katolicizmusra. Oroszországban a cári önkény nehezedett a katolikusokra, amiben nagy szerepet játszottak *I. Péter* cár intézkedései, az amerikai forradalomban az angol gyarmatosítók puritanizmusa és egyfajta nemzetvallási gyakorlata hatott a vallási folyamatokra. Franciaországban *Bonaparte Napoleon* konzulátusa alatt, főleg politikai célok elérése érdekében válhatott aránylag fontos tényezővé a katolikus vallás. *IX. Pius pápa* „ingadozásai”, a liberális katolicizmusnak, egyfajta „moderált reformizmusnak” kedveztek. Az európai „alkotmányos rezsimek” terjedése egyrészt a „katolikus laicitást” és a katolicizmus elveinek a politikai életbe történő beépülését, másrészt – a XIX. század második felétől – a szocialista és a liberális eszmékkel szembe helyezkedő keresztény társadalom újból megerősödését segítették elő. 1860-tól a pápa világi hatalma gyengülésének lehetünk tanúi, *XIII. Leó* pápa támadta a modernizmust, bár nem volt ellene az Egyház modernizálásának. *Rerum novarum* című enciklikájában a „tőke és a munkásság közötti konfliktus oldására” keresett választ – a szerzők megjegyzik, ilyen irányú törekvései későn jelentek meg a történelem akkori szakaszában, de tagadhatatlan, hogy hozzájárult a klérus „kimozdításához a sekrestyékből”, azaz a papságnak a társadalmi életbe történő belépését szorgalmazta. *X. Pius* modernizmus elleni heves támadásait nagymértékben a franciaországi, állam és egyház szétválasztásáról szóló törvény motiválta. Az orosz cár „szoros és fojtogató állami felügyeletét” a széles körű felekezeti támogatás ellensúlyozta.

Háború, béke és a katolicizmus a XIX. században a XX. fejezet egyik alcíme. A korabeli katolikus egyház a háborút Isten büntetésének tekintette az emberek bűnösségére válaszul, amely bűnösség egyebek között – az egyház szerint – az emberek magánéletében és az emberi közösségekben történő önállóságra törekvését is magában foglalta. Kihívást jelentett az Egyházzal szemben a XIX. század második felében kibontakozó pacifizmus, a liberális és szocialista gondolkodás, amelyet a reformátusok is támogattak. A Szentszék szerepe megváltozott, amennyiben nemzetközi szinten mint közvetítőhöz fordultak hozzá vitás ügyek békés megoldása céljából. Így történt ez *X. Pius* 1914. augusztus 2-i felhívásában is: ezt a pápa a konfliktus kiszélesedésének megakadályozása és a béke helyreállítása érdekében

intézte a hívőkhöz. *XV. Benedek pápa* ugyanilyen irányú megnyilvánulásait a klérus az „igazságos háború” eszméjére hivatkozva erősen támadta. Az orosz forradalomban a „vörös veszélyre” figyelmeztetett az egyház, az I. világháború utáni, Európán végigsöprő forradalmi hullám is az egyház konzervatív irányzatait erősítette.

1925 (XXI. fejezet): *XI. Pius pápa Quas primas* című enciklikája ugyan a laikus állam veszélyeire figyelmeztetett, kimondva, hogy „Krisztus királyságának elsősorban spirituális dimenziója” van, mindamelllett „világi aspektussal is bír”. 1922 decemberében *Ubi arcano* című enciklikájában az osztályharcot említette mint a „kor társadalma számára legnagyobb rosszat”. És itt már a fasiszmus légköre lebeg az egyház állásfoglalásai fölött, hiszen felütötte fejét egy gyorsan kibontakozó klerikális–fasiszta mozgalom, mely 1924-ben a *Centro nazionale italiano (Olasz nemzeti centrum)* elnevezéssel Mussolini rendszere felé kacsingatott, Mussolini felé, akivel a Szentszék 1929. február 11-én megkötötte a *Lateráni szerződést*, nem kis mértékben táplálva így a Mussolini-féle olasz totalitáriánus állam létrejöttét. Ez a paktum, amennyiben segítette a katolikus egyház törekvéseit, annyiban elnyomta, akadályozta a gyakran antifasiszta beállítottságú kisebbségi egyházak működését Olaszországban. Igaz, maga Mussolini tudta, hogy hazájában nem lenne képes a katolicizmussal szembeszállni, ezért a „fasiszta új ember” létrehozását tűzte ki célul. XI. Pius pápaságának utolsó szakaszában egyre inkább kritizálta a fasiszta ideológiát, elsősorban a Mussolini-féle rasiszta irányzata miatt.

Németország 1932 (XXI. fejezet). A német papság Hitler hatalomra jutása után megpróbálta a nemzeti szocializmust egy olyan „eszközzé formálni, amely képes biztosítani a közrendet minden forradalmi színezetű kimenetel ellen” egy olyan közegben, amely a „neopaganizmus” felé kezdett elhajlani. Ekkor Hitlert támogatta, aki vallási téren némileg elnéző volt a kereszténységgel szemben. *XII. Pius* pápa nehéz helyzetben volt a nácizmussal kapcsolatban. *Pacellivel* együtt egyfajta tartózkodó álláspontra helyezkedett a fasiszmussal szemben attól való félelmében, hogy egy erősebb fellépés a német katolikusok óriási tömege számára a zsidóüldözéshez hasonló körülményeket eredményezett volna, ezért megelégedett a háború sújtotta népek iránt kifejezett együttérzésével és a zsidóüldözések általános elítélésével. Egyébként pedig azt állította, a háború az Isten tanát elutasító emberiség bűnhődése, majd amikor sok katolikus épp a nemzeti szocializmus elleni harcokban vett részt, a kommunizmus Európában történő elterjedéséről beszélt, mint fő ellenségről. A szerzők mindemelllett elismerik, hogy XII. Pius elkötelezte magát kora történelmének problémái iránt, viszont az is igaz,

hogy az ezekre a problémákra adott válaszai a meg nem alkuvó katolicizmusban gyökereztek *Humani generis* (1950) című enciklikájában a modernizmus „rémét” idézte.

XXIII. János pápa (XXII. fejezet) nevéhez – természetesen sok más mellett – a katolikus egyház „frissítése”, „megújítása”, a modern korrallal való megbékülése és a különböző kultúrák közötti párbeszéd megindítása kapcsolódik. Ugyancsak az egyház megújításának szándéka vezette a *II. Vatikáni Zsinatot*, amennyiben felvetette az egyház és a társadalom kapcsolatát, bizonyos mértékben pedig túllépett a „hit és a tudomány” közötti konfliktuson, lemondott a meg nem alkuvó katolicizmus politikájáról és diskurzusáról. *VI. Pál* pápa azonban továbbra sem egyezett bele az Egyház struktúrájának reformjába. *II. János Pál* pápa óriási energiát fejtett ki a katolikusok mozgósítása érdekében, Krisztus megmentő hatalma erejének bizonyítására mind az egyén, mind a társadalom életében, aktívan részt vett a Föld északnyugati részének „új evangelizálásában”. Nagy tekintélyű, ugyanakkor gyakran önkényes irányítója volt egyházának, azon belül állást foglalt a római katolikus egyház „teológiai vonala mellett”. Nem hitt a kereszténység és a marxizmus párbeszédének lehetőségében, de erősen kritizálta – a Szovjetunió szétesése után – a liberális kapitalizmust is.

Mi jellemzi ma a kereszténységet?

A szerzők szerint, 1. a már előbb is említett, a Föld északnyugati területeinek (Északnyugat-Európa és Észak-Amerika) egyre erősebb szekularizációja, ezzel egy időben, 2. az egyház szerepének jelentős erősödése a déli földtekén, ideértve Ázsiát is. A szerzők „globális” szekularizációról, „vallási identitások közötti konfrontációkról”, különböző fundamentalista irányzatokról tesznek említést, amelyek „sokáig és mélyen kihatnak az emberiség történetére.”

A könyvet térképek és keresztény művészeti alkotások fekete-fehér reprodukciói egészítik ki és illusztrálják, a fejezetek végén részletes, angol, olasz, német, francia, spanyol nyelvű, egészen friss kiadású művekből összeállított bibliográfiák találhatók. Nagyon szigorú rendben követhetjük a kereszténység történetének állomásait Jézus születésétől napjainkig; csak tények mindvégig, állásfoglalások nélkül (mármint a szerzők részéről). A könyvet mind a „kezdő”, mind a „haladó” szintű valláskutatók haszonnal forgathatják.

Gian Luca Potestà – Giovanni Vian: *Storia del cristianesimo* (A kereszténység története). Bologna, Il Mulino, 2010. 472 o.

Kun Tibor